

कष्टप्रद दुःखाचे दुष्टचक्र : 'अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट' प्रवीण लोंढे

सहाय्यक प्राध्यापक (मराठी), दूरशिक्षण व ऑनलाईन शिक्षण केंद्र,
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17260122>

ABSTRACT:

'अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट' ही आनंद विंगकर यांची पहिली कादंबरी महाराष्ट्रातील एका शेतकरी कुटुंबाचे विदारक वास्तव मांडते. सातारा जिल्ह्यातील ग्रामीण भागातील हे कथानक, यशानाना नावाच्या कर्जबाजारी शेतकऱ्याभोवती फिरते, जो सततचा दुष्काळ, कर्जाचा ताण आणि वैयक्तिक अपयशामुळे आत्महत्या करतो. या घटनेनंतर त्याच्या कुटुंबावर कोसळलेले अस्मानी संकट आणि समाजाचे बदलणारे चित्र कादंबरी चित्रित करते. आत्महत्येनंतर थोरली मुलगी उषा सर्व व्यक्तिगत भावनांचा त्याग करून लहान बहिणींना घेऊन नव्या निर्धाराने परिस्थितीशी लढायला सज्ज होते. ही कादंबरी कर्जबाजारी शेतकऱ्यांच्या समस्या, ग्रामीण समाजजीवन, जात वास्तव आणि बदलत्या संबंधांचे चित्रण करते, ज्यामुळे ती शोषित शेतकरी समूहाचे प्रतिनिधित्व करते.

KEYWORDS:

आनंद विंगकर, अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट, शेतकरी आत्महत्या,
ग्रामीण जीवन, यशानाना.

‘अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट’ ही आनंद विंगकर यांची पहिलीच कादंबरी. लोकवाङ्मयगृहाच्या वतीने २०११ मध्ये प्रकाशित करण्यात आली. याआधी ती २००९ च्या ‘परिवर्तनाचा वाटसरूच्या’ दिवाळी अंकातून ही कादंबरी प्रकाशित झाली होती. लेखकाची ही पहिलीच कादंबरी. ही कादंबरी आनंद विंगकर यांनी ‘आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या कुटुंबियांना’ अर्पण केली आहे. सहा-एक दिवसाच्या कालावधीतून ही कादंबरी आकाराला आली आहे. या कादंबरीतून एका कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्तीचे अनुभवविश्व विंगकरांनी चित्रित केले आहे. ही कादंबरी एका कष्टकरी शेतकरी कुटुंबात अकस्मात घडलेली घटना आणि एक अस्मानी संकट यातून सुरू होताना दिसते.

‘अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट’ या कादंबरीमधील समाजजीवन हे महाराष्ट्रातील ग्रामीण लोकजीवनातील आहे. सातारा जिल्ह्यातील कराड जवळ असणारे विंग हे आनंद विंगकर यांचे गाव. १९८५ च्या दरम्यान त्यांची बदली स्टेट बँकेत कराड भागात खटाव-माण परिसरातील चितळी गावातल्या शाखेत झाली. तिथल्या वास्तव्यात त्यांना जे अनुभव आले त्यातूनच ‘अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट’ ही कादंबरी आकाराला आली. नव्वदोत्तरी काळात आधुनिकीकरणाच्या एका विशिष्ट टप्प्यावरील हे समाजजीवन आहे. विकसित तंत्रज्ञानाबरोबर आपला देश पृथ्वीपलीकडे पदक्रमण करत आहे. परंतु खेडी अजूनही तशीच आहेत. पाण्याअभावी ओस पडलेल्या जमिनी, सततचा दुष्काळ, विजेची कपात, शेतमालास मिळणारा कमी भाव, सावकारी पेच, अंतर्गत राजकारण, दारिद्र्य, बेकारी यासारखे अनेकविध प्रश्न या कादंबरीत आहेत. यशानाना, त्याची बायको पार्वती आणि त्याच्या तीन मुली. यात थोरली उषा, नंतर आशा आणि धाकटी नकोशी. अशा कुटुंबाची ही करुण कहाणी या कादंबरीत आहे. शेतीवर विश्वास ठेवून जगणे. त्या विश्वासाला तडा जाणे. त्यामुळे वाढणारे कर्ज. खाजगी सावकाराचा कर्जाच्या बदली जमीन मागण्याचा तगादा आणि या सर्वांचा शेवट करता येत नसल्यामुळे त्रासिक व संतापी झालेल्या यशवंताच्या (यशानानाच्या) मनाने घेतलेला तो भयावह निर्णय आणि त्यातून आकाराला आलेले कादंबरीचे कथानक. अशा आशयाची ही कादंबरी.

यशानाना हे या कादंबरीतील मुख्य पात्र आहे. तो कर्ता पुरुष

आहे. ऐंशी-व्याऐंशीमध्ये तो बारावी पास झालेला. त्यावेळी डी.एड. केले असते तर चांगला शिक्षक झाला असता परंतु त्याचा धाकटा भाऊ देखील शिकत होता. दोघांनीही शिक्षण घेतले तर मग शेती कोण करणार? म्हणून यशानानाने शिक्षण सोडून शेतीकडे लक्ष दिले. गावातील लोकांना तो सतत मदतीचा हात पुढे करणारा प्रेमळ आणि लाडका माणूस. राजकारणात सर्वांना बरोबर घेऊन जाणारा. आदराने वागणारा. परंतु त्याच्या बाबतीत काही गोष्टी अशा घडतात की त्याच्या आयुष्याचे गणित चुकण्यास सुरुवात होते. केलेल्या प्रत्येक प्रयत्नात त्याला अपयश भेटू लागते. त्यामुळे तो कर्जबाजारी होत राहतो. अशातच त्याला मुलगा हवा असताना सर्व मुलीच जन्माला येतात. म्हणून तो आपल्या पत्नीचा पार्वतीचा छळ करत राहतो. प्रसंगी तिला मारहाणही करीत असे. जिद्दी, कष्टाळू, चिडखोर आणि हेकट अशा परस्परविरोधी स्वभावामुळे यशानानाची व्यक्तिरेखा उठावदार झाली आहे. या स्वभावामुळेच लोक त्याला 'फायरिंग यशानाना' असे म्हणत. कालांतराने त्याच्यामध्ये बदल होतात व या गोष्टी तो विसरून जातो. यशानाना हा सुगी संपत आल्यावर धुळवडीला आपले बोकड विकून पोरींना कपडे, बायकोला एखादा दागिना आणि पतसंस्थेचे काही कर्ज कमी करून सावकाराचा पहिल्यांदा खटका मिटवणार होता. परंतु ही स्वप्न पाहत असताना त्याच बोकडाचा कुत्र्याच्या हल्ल्यात मृत्यू होतो. त्यामुळे रागाने क्रोधीत झालेला यशानाना मेलेल्या बोकडाच्या जखमांमध्ये कीटकनाशक ओतून ते बोकड कुत्र्यांनी खावे म्हणून ओढ्याला टाकून येतो. नेमका त्याच रात्री मोठा अवकाळी पाऊस पडतो. या पावसामुळे शेतातील पिकांचे बरेच नुकसान होते. दुसऱ्या दिवशी सकाळी ओढ्याकाठी टाकलेल्या बोकडाचे मांस खाऊन मरून पडलेले कावळे आणि कुत्री दिसतात. ओढ्याकडे प्रातःविधीला गेलेल्या यशानानाच्या डोक्यावर काही कावळे घिरट्या घालतात. तर काही जण डोक्यावर बसतात. भारतीय संस्कृतीमध्ये या गोष्टींना अपशकुनी मानले जाते. बोकडाचा मृत्यू, अवकाळी पावसाने शेतीचे झालेले नुकसान, रागाच्या भरात टाकलेल्या आणि कीटकनाशकाच्या वापराने कुत्री आणि कावळ्यांचा झालेला मृत्यू. त्याचा सूड म्हणून कावळ्यांनी आपल्यावर केलेला हल्ला यामुळे यशानाना अस्वस्थ होतो. त्यांच्या मृत्यूमुळे संपूर्ण गाव यशानानाला छी-थू करतो. त्यातच पतसंस्था, शंकर सावकाराचे कर्ज या सर्व गोष्टींना

कंटाळून यशानाना आपल्या पत्नीसह कीटकनाशक पिऊन आत्महत्येचा मार्ग स्वीकारतो. यशानानाच्या मृत्यूस आपण कारणीभूत होऊ म्हणून शंकर सावकार या आत्महत्येला उषा आणि सुभाष यांच्या प्रेमप्रकरणाचे कारण पुढे करतो.

यशानानाच्या मृत्यूनंतर त्याचा भाऊ आपल्या मुलासह गावी येतो. चार-एक दिवस थांबून पुन्हा आपल्या पुण्याला निघून जातो. आई-वडिलांविना आपण पोरके आहेत याचे भान उषाला येते म्हणून ती आपल्या प्रेमाचा त्याग करते. आपल्या लहान बहिणींना सांभाळण्याची तयारी ठेवून ती नव्या जोमाने आपल्या आयुष्याला सुरुवात करते.

सहा-एक दिवसांच्या या कालावधीतून संपूर्ण कादंबरी उलगडत जाते. पहिल्या दिवशी बोकडाचा मृत्यू आणि अवकाळी पाऊस येतो. त्याचा परिणाम दुसऱ्या दिवशी कुत्री आणि कावळे मरतात. आपण निसर्गचक्राच्या विरोधात जाऊन खूप मोठा गुन्हा केला आहे याची जाणीव यशानानाला क्षणोक्षणी झाल्याने यशानाना आत्महत्या करतो. या दुसऱ्या दिवसात अनेक घटना घडतात. संपूर्ण दिवसभराचा घटनाक्रम या कादंबरीतून येतो. यशानानाच्या मृत्यूपासून पार्वतीला दवाखान्यात नेईपर्यंत व तिथून तिचे प्रेत घरी येईपर्यंत हा दिवस जातो. तिसरा दिवस अंत्यविधीचा तर चौथ्या आणि पाचव्या दिवसात पिंडदान होते. या तीन दिवसात अनेक लोकांची चित्रे समोर येतात. गावगाडा, ग्रामीण समाज, तिथली संस्कृती, भाऊबंदकी, गावपातळीवरचे राजकारण, उषा आणि सुभाष यांचे प्रेमसंबंध, विश्वासाचे (पुतण्या) सख्या बहिणीसारखं उषावरचे प्रेम, सयाजी त्याचा काळा कुत्रा, शंकर सावकार ही अनेक व्यक्तिमत्त्वे या कादंबरीतून प्रवास करताना दिसतात. शेवटी सहाव्या दिवशी सर्व नातेवाईकांना सोडून नव्या जोमाने उषा आपल्या आयुष्याला सुरुवात करते.

संपूर्ण कादंबरी ही ग्रामीण वास्तवातील आहे. आरंभापासून ते शेवटापर्यंत खेड्यातील ग्रामसंस्कृतीची अनुभूती आहे. ग्रामसमाजातील व्यवहार, परस्परसंबंधाचे ताणेबाणे आहेत. हे संबंध जरी ताणतणावाचे असले तरी ते प्रसंगपरत्वे बदलणारे आहेत. कावळ्याच्या मृत्युमुळे संपूर्ण गाव यशानानाला छी-थू करते. परंतु त्याच्या मृत्यूनंतर सर्व जण हळहळ व्यक्त करतात. त्यांच्या अंत्यविधीपर्यंत सर्व गावकरी एकत्र येतात.

यशानाना आणि पार्वतीला दवाखान्यात नेल्यानंतरचे चित्रण, थोरली मुलगी उषा आणि तिचा प्रियकर सुभाष यांची प्रेमकहाणी, विश्वासाचं सख्या बहिणीसारखं उषावरचे प्रेम, आत्महत्येनंतर शंकर सावकाराने प्रेमप्रकरणावरून उठवलेली राळ, त्यावरून कुटुंबात झालेला तणाव, भावकीतल्या आणि गावातल्या लोकांचे परस्परसंबंध हे सारे चित्रण कमालीचे आहे. आई-वडिलांच्या मृत्यूनंतर आणि सुभाषच्या वियोगामुळे खचलेल्या उषाला प्रेमप्रकरणाच्या अफवेमुळे कुणाकडून सहानुभूतीचे चार शब्दही मिळत नाहीत. आतून पोखरलेली पण मनाने खंबीर असलेली उषा दुसऱ्या दिवशीच शेतातल्या कामासाठी बाहेर पडते. दुःखाचं तोंड घेऊन खुडणीच्या बायकांसाठी मातंग आणि बौद्ध वसाहतीत येते तेव्हा तिथल्या सर्व बायका तिच्याभोवती गोळा होतात. 'तू येण्यापेक्षा सांगावा धाडला असता तरी आम्ही आलो' असा जिऱ्हाळा दाखवतात. म्हातारी धुरपा आत्ती तिला मायेने जवळ घेते तेव्हा उषाला अश्रू अनावर होतात. तिच्या डोक्यावर घरातल्या कुणी पाणी घातले नसल्याचे लक्षात येताच सगळ्याजणी मिळून तिला न्हाऊ घालतात. एकीकडे उषाच्या समाजातच तिला हीन वागणूक मिळते तर दुसरीकडे दिवसरात्र कष्ट करणाऱ्या परक्या जातीतील स्त्रिया आपुलकीने तिला जवळ घेतात. तिची विचारपूस करून तिच्या दुःखात सामील होतात. हा विरोधाभास आनंद विंगकर खूप आस्थेने मांडतात. केवळ एवढेच नव्हे तर गावगाड्यातील अनेक बारीक-सारीक तपशीलसुद्धा या कादंबरीत येतात. एका दुःखद घटनेने सुरुवात झालेल्या या कादंबरीचा शेवट हा सुखात्मतेकडे येतो. आई-वडिलांच्या मृत्यूनंतर थोरली उषा आपल्या व्यक्तिगत भावनांचा गळा दाबून दोन्ही बहिणींसह निर्धाराने परिस्थितीशी लढण्यास सज्ज राहते हेच या कादंबरीचे वेगळेपण म्हणावे लागेल.

यशानानाच्या रूपाने आनंद विंगकर संबंध महाराष्ट्रातील कर्जबाजारी शेतकरी समोर उभा करतात. ते म्हणतात, 'एकूण काय, तर आत्महत्या करीत असताना कोणी बघणारा माणूस ओळखीचा बिन-ओळखीचा, जाती-परजातीचा असू द्या, निष्क्रिय राहात नाहीच. एवढं असून यशानाना आत्महत्या करतोयच कित्येक गावात, कोणी थांबवू शकलेलं नाही त्याला. ना बायका-पोरं ना गणगोत-भावकी, जातीतली गावातली अन् असंच पुढे सरकार अन् साम्राज्यापर्यंतची संपूर्ण यंत्रणा.

या सर्वांना डावलून प्रत्येक गरीब मग तो कामगार, शेतकरी, बेकार, जातपात न मानणारा मानवतावादी कोणीही असूद्यात, आत्महत्येच्या वाटेवर एकट्या-एकट्याने चालतच आहेत हे सर्वजण. सर्वांचीच होत आहे पिळवणूक. जगणं आहे असुरक्षित, अपमानित अन् लाचार. तरीही त्यांचा मोर्चा होत नाही. 'आत्महत्येच्या वाटेवर उभे असलेल्या माणसांचा मोर्चा!' अशी कोणती बातमी छत्रपूत येत नाही पेपरात. (पृ. ३७) आपल्या मनातील चीड याठिकाणी विंगकर व्यक्त करतात. आज जी अवस्था यशानानाची आहे तीच अवस्था प्रत्येक शेतकऱ्याची झाली आहे. कर्जमाफी होईल या आशेपोटी आजही तो आपले अस्तित्व टिकवून ठेवण्याचा प्रयत्न करतो आहे.

भाषा आणि निवेदनशैली हा या कादंबरीतील एक महत्त्वाचा असा पैलू आहे. ही कादंबरी स्वानुभवाचा एक आविष्कार आहे. ही भाषा आनंद विंगकर यांच्या अनुभवविश्वातून साकार झालेली आहे. 'जवळ पाच पैसे नव्हते दादा. तुम्ही दोघं उभे राहिलात. नाहीतर काय केलं असतं मी? टाचा घासीत जीव दिला असता तिनं आता मरण बी कसं आलय निवांत. कुठे दुखतंय खुपतंय म्हणून विव्हळली नाही.' (पृ. ९२) शेतकऱ्यांच्या जगण्याविषयीचे असे अनेक संदर्भ या कादंबरीतून येतात. तसेच, डोक्यावर पाटी घेऊन जाणाऱ्या यशवंताला सया म्हणाला, "पूजेला आला नाहीस नाना, परसाद तरी घेऊन जा, सकाळी सांगून आलो होतो घरात." "वारं काव दूर काय सुटलय. दिवसभर घरातल्यांनी शाळू पाडला. तशात हे विकाय आलेलं बोकाड कुत्र्यांनं फाडलं त्याचं हाय हे वज्रं." "टाकून द्यायचं होतं त्या तिकडंच" (पृ. ८) अशा प्रकारचे त्या त्या व्यक्तीचे मनोगत सांगण्यासाठीचे हे संवाद महत्त्वपूर्ण ठरतात.

एकूणच संपूर्ण कादंबरीत ग्रामसंस्कृती, ग्रामव्यवहार याची प्रत्यंतरे येतात. स्त्री-पुरुष भेद, पुरुषी वर्चस्व, आंतरजातीय विवाहाला विरोध, जात वास्तव, सामाजिक प्रतिष्ठा, कर्जबाजारी शेतकरी, खाजगी सावकाराचा पाश, अठराविश्व दारिद्र्य, निसर्ग चित्रण, अर्थव्यवस्था यासारख्या अनेकविध विषयांना विंगकर स्पर्शून जातात. थोडक्यात, 'अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट' ही कादंबरी आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे प्रतिनिधित्व करते. त्यांच्या समस्या मांडते. वास्तवतेची अधिक व्यापक मांडणी करते. शेतकऱ्यांचे प्रश्न, शोषित आणि पीडित शेतकरी समूहाचे चित्र साकार करतात. ही परिस्थिती बदलण्यासाठीचा

हा एक महत्त्वपूर्ण असा प्रयत्न आनंद विंगकर करताना दिसतात.

संदर्भ:

1. 'अवकाळी पावसादरम्यानची गोष्ट', आनंद विंगकर, लोकवाङ्मयगृह, मुंबई, २०११.

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.